

Shahid Bahonar
University of Kerman

Iranian Society for
the Promotion of Persian Language
and Literature

A Comparative Study of the Persian Translation of *Majma' al-Khawas* with its Turkish Text

(Based on Catford's Equivalence Theory)*

Hadi Bidaki¹

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.
h.bidaki@umz.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 15 October 2025 Received in revised form: 22 December 2025 Accepted: 26 December 2025 Published online: 31 December 2025</p> <p>Keywords: comparative study, <i>Majma' al-Khawas</i>, translation, Tazkere, Jaghata Turkish</p>	<p><i>Majma' al-Khawas</i> is one of the contemporary tazkiras of the first decade of the 11th century AH, which Sadeghi Afshar wrote in the Chaghatay Turkish language to introduce and chronicle the poets of the second half of the 10th century AH and the first half of the 11th century AH, and its main content was organized into eight <i>Majma's</i>. Abdolrasoul Khayyampour published <i>Majma' al-Khawas</i> in 1948 along with its Persian translation, and recently Sajjad Hosseini translated its untranslated parts into Persian. In this article, his selective translation is comparatively examined based on Catford's theory of equivalence. The method of this research is library and theoretical, and Hosseini's Persian translation of <i>Majma' al-Khawas</i> has been compared with its Turkish Chagatai text. Translator of <i>Majma' al-Khawas</i> to the rule of finding equivalents, which establishes a greater connection and proportion between the source and target texts, the translator of <i>Majma' al-Khawas</i> has resorted to the rule of substitution or formal lexical and grammatical changes in the translation. However, his alternative equivalents also do not generally correspond well with the source text, as most of his objections to Khayyampur have also permeated his own translation. A large part of Hosseini's translation relies on lexical changes, and his equivalents are either not derived from the root of the Turkish words or do not have the correct meaning and connotation. Hosseini, relying on grammatical changes, sometimes did not translate some words, sentences, and verses of the source text, and sometimes added vocabulary to the text of his translation. His translation of Turkish poems also differs greatly from the original meaning of the Turkish text. On the other hand, some of the shortcomings and errors of Khayyampur's printing have also found their way into Hosseini's translation. In this article, in addition to a comparative study of Hosseini's selective translation, the correct form of the equivalents is also mentioned based on the correction and new translation of <i>Majma' al-Khawas</i>.</p>

*Cite this article: Bidaki, H. (2025). A comparative study of the Persian translation of *Majma' al-Khawas* with its Turkish text (based on Catford's Equivalence Theory). *Journal of Comparative Literature*, 17 (33), 21-38. <http://doi.org/10.22103/jcl.2026.26126.3884>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jcl.2026.26126.3884>

1. Introduction

Poets' Tazkiras are considered one of the most important sources in the history of literature that their history in the Persian language dating back to the 6th century AH. However, currently, the oldest extant Tazkira is Muhammad Awfi's *Lubab-al-Albab*, which was written in the first quarter of the 7th century AH, and started that this tradition of Tazkirah-writing continues to the present day after the passage of eight centuries.

Most of the Tazkiras of Persian poets are written in Persian, but a few are also written in Turkish. therefore, it is necessary to carefully and scientifically-critically correct and publish the text of these Turkish Tazkiras based on authentic manuscripts, because if it to be otherwise, numerous defects and errors would find their way into their content and to the effect of them, in the sources of literary history that if this happens, it is the duty of researchers to criticize and even re-correct these erroneous Tazkiras based on valid evidence and reasons.

Majma' al-Khawas is one of the contemporary Tazkiras that Sadeghi Afshar, the bookkeeper (d. 1018 or 1022 AH) composed in the early 11th century AH, influenced by *Majalis-al-Nafayis* of Amir Ali-Shir Navai, in the Turkish language of Chaghatai, and in it she discusses the lives and Persian poems of and sometimes Turkish poets .According to the Khayyampur printed, this Tazkira contains the biographies of 333 poets from the second half of the 10th AH century and the first half of the 11th AH century, with its main content, apart from an introduction and conclusion, is arranged in eight Majma' by adapting the octet Majalis of *Majalis-al-Nafayis* Navai.

2. Methodology

The method of this research is library and theoretical, so that the selective translation of Hosseini, Mir-Jafari, and Dehghan Nayyeri with the Khayyampur printed and the new correction and translation from *Majma' al-Khawas* is compared comparison has been made within the framework of Catford's equivalence theory.

3. Discussion

John Catford (d. 2009), a British linguist, was one of the theorists who developed the topic of types of translation and formal changes in translation. According to Catford, in lexical equivalence, the priority is that the translator, by following the rule of equivalence, can find an equivalent in the target language for each word in the source text ,but if she fails to find an equivalent, she will inevitably substitute another word from the target language for the word in the source language, in accordance with the rule of modification or substitution, rather than resorting to similar words that have little connection with the original word, as translators of selective translation of *Majma' al-Khawas* do, because if each translator were to translate a text without paying attention to the meaning derived from the root words of the source text, several free translations of the same text would be made, all of which might contain the content of the source text, but none of them would be considered a literal translation of the source text.

In grammatical equivalence, the translator must be able to use the same equivalent or entered words in the grammatical network that are the same in both languages, but when the translator is unable to find an equivalent, he inevitably applies formal changes at the grammatical level :

- 1- In changing the grammatical structure, the translator changes the order of the parts of the source language sentence in the target language, but not like the changes in selective translation that disrupt the meaning and concept .2-
- In changing grammatical categories, the translator changes one of the components of the source language sentence in the target language in such a way that the grammatical group and its role may be different in the two languages, but not like selective translation changes where the tense and mood of the verbs or their imperative and

transitive are not taken into account. 3- In unit change, one or more linguistic units are removed or added from the target text, but not like selective translation changes where the removal of the lexical unit has disrupted the grammar of the target text and has incomplete meaning and concept.

The translator's work is more sensitive in translating ancient texts, because if the source text has been badly corrected and contains corrector errors, and the translator does not notice those errors, its defect will naturally permeate the translation, as sometimes the absence of some recordings in the Khayyampur printed has also made its way into the selective translation, and sometimes the unreliable recordings in the Khayyampur printed have also infiltrated the selective translation.

Of course, sometimes the recordings of Khayyampur's original manuscript are correct, but Khayyampur and, following him, Hosseini, Mir-Jafari, and Dehghan Nayyeri committed misreadings in their readings. Even some of the correct recordings of Khayyampur's printed work were incorrectly changed in the selective translation, and the translators did not pay attention to the linguistic and syntactic context of the sentences. At the end of their article, they have arranged a table in three rows: the Turkish text, the faithful translation, and the translator's translation. They have compared their translation with some sentences in Khayyampur's translation and called their translation faithful relative to his translation, but their translation is not faithful in many of the evidence mentioned in the table due to incorrect equivalence and, like Khayyampur's translation, is free and does not adhere to the *Majma' al-Khawas* text.

4. Conclusion

Formal changes are necessary and efficient for languages that do not have sufficient equivalents for the source text, and the translator is forced to use this criterion, but in Persian there are sufficient equivalents for translating Turkish texts, and the translator is not forced to apply the rule of formal changes, Rather, the principle of finding equivalents is much more appropriate and accurate for a text like *Majma' al-Khawas*.

According to Catford's theory, Hosseini, Mir-Jafari, and Dehghan Nayyeri have used the rule of formal lexical and grammatical changes in their selective translation instead of relying on finding equivalents. They have chosen alternative equivalents for many Turkish words that have equivalents in Persian, most of which do not correspond to the root of the Turkish words and have different meanings and connotations.

Hosseini, Mir-Jafari, and Dehghan Nayyeri also used grammatical changes in their translation and changed the structure, classes, and grammatical units of the target language, so that 1- In structural change, the components of the sentences of the source text have changed in the target text, disrupting meaning and concept. 2- In changing the categories, they did not pay attention to the group and role of the words in the target text, causing the tense and mood of the verbs, as well as their imperative and transitivity, to change. 3- In a single change, either the source text has been reduced in the translation or added to the target text. Sometimes, lexical and grammatical changes have been applied simultaneously in some sentences, which connection and fit between the source and target text being minimized, and a different and incorrect translation has been presented.

Another part of the changes made by Hosseini, Mir-Jafari, and Dehghan Nayyeri is related to the defects and errors in Khayyampur's printed work, which have also found their way into their Persian translation.

References [in Persian]

- Astarabadi, M. M. (2009). *Farhang-e Turki be Farsi-e Sanglakh* (M. Khoei Com. and H. Mohammadzadeh Seddiq Ed). Yaran.
- Darvishi, S. (2021). The Review of Critiques on the Tadhkira Majma 'al-khawas of Sadegh Beg. *Journal of Oriental Studies*. 39, 223-235.
- Golchin Ma'ani, A. (1984). *Tarikh-e Tazkireha* (Vol. 2). Ketabkhane-ye Sanayi.
- Hoseini, S. and Mirjafari, H. et al. (2011). Historical Significance and Criticism of the Translation of Majma' al-Khawas. *Pajooheshnamey Enteghadi-e Motoon va Barnamehay-e Oloom-e Insani*. 11 (2), 67-85.
- Khayampour, A. (1940). Thank you and apology. *Persian Language and Literature, University of Tabriz*. (19-20), 96-98.
- Khayampour, A. (1951). Criticism on Criticism. *Persian Language and Literature, University of Tabriz*. (25-26), 83-88.
- Pariz, Q. (2018). The Challenge of Equivalence of Some Grammatical Structures in Arabization Based on Catford's Theory of Formal Changes. *Pajoeshhayy-e Tarjome dar Zaban va Adabiyat-e Arabi*. 8 (19), 135-152.
- Sadeghi Afshar, S. (1948). *Majma' al-Khawas* (A. Khayampour Ed. and Tr.). Chapkhaney-e Akhtar Shomal.
- Sha'bani, E. and Emadi, N. et al. (1400). Analysis of Four English Translations of Selected Poems from Saadi's Garden Using Catford's Theory. *Pajooheshhay-e Bein-e Reshtei-e Adabi*. 3 (5), 191-214.
- Valipour, V. (2003). A Study of Equivalence Finding Theories in Translation. *Matnpajoohiy-e Adabi*. 13, 62-73.

بررسی تطبیقی ترجمه فارسی مجمع الخواص با متن ترکی آن (بر مبنای نظریه معادل‌یابی کتفورد)*

هادی بیدکی^۱

۱. استادیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. h.bidaki@umz.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مجمع الخواص یکی از تذکره‌های عصری دهه اول قرن ۱۱ق است که «صادقی افشار» آن را در معرفی و سرگذشت شاعران نیمه دوم قرن ۱۰ق و نیمه اول سده ۱۱ق به زبان ترکی جغتایی تألیف و محتوای اصلی آن را در هشت مجمع تنظیم کرده است. «عبدالرسول خیام‌پور» مجمع الخواص را در سال ۱۳۲۷ش همراه با ترجمه فارسی آن منتشر کرده و اخیراً هم «سجاد حسینی»، «میرجعفری» و «دهقان نبیری» بخش‌های ترجمه‌نشده آن را به فارسی برگردانده‌اند که در این مقاله ترجمه گزینشی آن‌ها براساس نظریه معادل‌یابی کتفورد بررسی تطبیقی شده است. شیوه این تحقیق کتاب‌خانه‌ای و نظری است و ترجمه گزینشی مجمع الخواص با متن ترکی جغتایی آن مقایسه تطبیقی شده است. مترجمان ترجمه گزینشی مجمع الخواص به جای پایبندی به قاعده معادل‌یابی که ارتباط و تناسب بیشتری بین دو متن مبدأ و مقصد برقرار می‌کند، به قاعده جایگزینی یا تغییرات صوری لغوی و دستوری در ترجمه پرداخته‌اند، اما معادل‌های جایگزین آن‌ها نیز عمدتاً با متن مبدأ تطابق چندانی ندارد، چنان‌که بیشتر اشکالات آن‌ها به «خیام‌پور» در ترجمه خودش هم نفوذ یافته است. بخش اعظمی از ترجمه «حسینی، میرجعفری و دهقان نبیری» متکی بر تغییرات لغوی است و معادل‌های آن‌ها یا برگرفته از ریشه کلمات ترکی نیست یا معنا و مفهوم درستی ندارد. مترجمان ترجمه گزینشی مجمع الخواص با اتکای بر تغییرات دستوری نیز گاه برخی از کلمات، جملات و ابیات متن مبدأ را ترجمه نکرده و گاهی نیز واژگانی را به متن ترجمه خودش افزوده‌اند. ترجمه آن‌ها از اشعار ترکی هم تفاوت بسیاری با مفهوم اصلی متن ترکی دارد. از طرفی، برخی از نقص‌ها و خطاهای چاپ «خیام‌پور» به ترجمه گزینشی هم راه یافته است. در این مقاله علاوه بر بررسی تطبیقی ترجمه گزینشی مذکور، صورت درست معادل‌ها نیز براساس تصحیح و ترجمه تازه مجمع الخواص ذکر شده است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۳	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰	
کلیدواژه‌ها: بررسی تطبیقی، مجمع الخواص، ترجمه، تذکره، ترکی جغتایی.	

*استناد: بیدکی، هادی (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی ترجمه فارسی مجمع الخواص با متن ترکی آن (بر مبنای نظریه معادل‌یابی کتفورد). ادبیات تطبیقی، ۱۷ (۳۳)، ۲۱-۳۸
<http://doi.org/10.22103/jcl.2026.26126.3884>

۱. مقدمه

تذکره‌های شاعران از مهم‌ترین منابع تاریخ ادبیات به‌شمار می‌روند که پیشینه آن‌ها در زبان فارسی به قرن ۶ ق می‌رسد، اما در حال حاضر *لباب‌الالباب* «محمد عوفی» کهن‌ترین تذکره موجود است که در ربع اول قرن ۷ ق تألیف و فتح بابی شده تا این سنت تذکره‌نویسی پس از گذشت هشت قرن تا عصر حاضر هم ادامه پیدا کند.

۱-۱. بیان مسئله

بیشتر تذکره‌های شاعران فارسی‌سرا به زبان فارسی اما معدودی نیز به زبان ترکی نیز تألیف شده که لازم است متن این تذکره‌های ترکی براساس نسخه‌های خطی معتبر با دقت و به صورت علمی-انتقادی تصحیح و منتشر شود؛ زیرا اگر غیر از این باشد، نقص‌ها و اشتباهات فراوانی به محتوایشان و به تأثیر از آن‌ها در منابع تاریخ ادبی هم راه می‌یابد که اگر چنین شود، وظیفه محققان است که بنابر مدارک و دلایل معتبر به انتقاد و حتی تصحیح مجدد این دسته از تذکره‌های مغلوپ بپردازند. مجمع‌الخواص^۱ از جمله تذکره‌های عصری است که «صادقی افشار کتابدار» (ف. ۱۰۱۸ یا ۱۰۲۲ ق) آن را به تأثیر از *مجالس‌النفایس* «امیر علی‌شیر نوایی» به زبان ترکی جغتایی در اوایل قرن ۱۱ ق تألیف کرده و در آن به احوال و اشعار شاعران فارسی‌سرا و بعضاً ترکی‌گو پرداخته‌است. این تذکره طبق چاپ «خیام‌پور» مشتمل بر سرگذشت ۳۳۳ شاعر از نیمه دوم قرن ۱۰ ق و نیمه اول سده ۱۱ ق است که محتوای اصلی آن جز یک مقدمه و خاتمه، با اقتباس از مجالس هشت‌گانه *مجالس‌النفایس* «نوایی» در هشت مجمع تنظیم شده‌است.

۲-۱. پیشینه پژوهش

«عبدالرسول خیام‌پور» متن *مجمع‌الخواص* را در سال ۱۳۲۷ ش حروف‌چینی و از ترکی جغتایی به فارسی ترجمه و چاپ کرد. این چاپ پس از مدت کوتاهی مورد انتقاد محققان اهل ترکیه و ایران قرار گرفت، چنان‌که در ترکیه «ابراهیم قوطلوق» در سال ۱۹۴۸ م درباره مقدمه، ترجمه و روش تصحیح «خیام‌پور» نقدی نوشت؛ اما «خیام‌پور» فقط اندکی از ایرادات او را پذیرفت و جوابیه خود را چاپ کرد. به اعتقاد قوطلوق، «خیام‌پور» ۱- مقدمه بسیار مختصری درباره شرح احوال و آثار صادقی به‌ویژه اهمیت *مجمع‌الخواص* نوشته‌است. ۲- اختلافات نسخه‌بدل‌هایی را که مهم ندانسته، ثبت نکرده‌است. ۳- برخی قسمت‌های *مجمع‌الخواص* مثل مقدمه را خلاصه ترجمه کرده‌است. ۴- برخی از ضبط‌ها مثل مشارالیه مضاف بر اسم اشاره را به‌اشتباه مغلوپ یا افتاده دانسته‌است (خیام‌پور، ۱۳۳۹: ۹۶-۹۷).

«خیام‌پور» (همان: ۹۷-۹۸) از بین چهار انتقاد «قوطلوق»، اولی و دومی را پذیرفته و دلیل آن را ضیق وقت و عجله در انتشار دانسته‌است، اما از تلخیص خود در ترجمه دفاع کرده و محذوفات خود را جزو بخش‌های بی‌فایده و بی‌معنای متن دانسته‌است. او همچنین ادعای «قوطلوق» مبنی بر افزودن مشارالیه بر اسم اشاره را هم نپذیرفته‌است.

«احمد آتش» هم در سال ۱۹۵۰ م نقد دیگری بر چاپ «خیام‌پور» نوشت که «خیام‌پور» جواب به او را هم چاپ کرد و بیشتر ایرادات «آتش» را نپذیرفت. این موضوع باعث شد تا «آتش» نقد تند و مفصل دیگری در سال ۱۹۵۳ م بر چاپ «خیام‌پور» بنویسد، اما «خیام‌پور» این بار ردیه‌ای بر نقد او چاپ کرد. به‌باور «آتش»، «خیام‌پور» ۱- بخش‌های حاوی اطلاعات درباره صادقی را در مقدمه به‌ترتیب معقولی تنظیم نکرده، بلکه با همان ترتیب مندرج در *مجمع‌الخواص* ذکر کرده‌است. ۲- اختلافات نسخه‌بدل‌ها را فقط اوایل متن ثبت کرده‌است. ۳- ضبط «خواندگار» را در متن ذکر کرده، در حالی که صحیح آن «خداوندگار» در نسخه‌بدل است و در پاورقی به آن اشاره نکرده‌است. ۴- ضبط «تخلص‌نی» و «تخلص‌دین» را در متن ذکر کرده و اختلافات نسخه‌بدل یعنی «مخلص‌نی» و «مخلص‌دین» را که بی‌معنا هم نیست، در پاورقی ثبت نکرده‌است. ۵- در پاورقی ضبط «مطلع» افزوده: «مطلع‌نی - ظ»، در حالی که اگر به نسخه‌بدل مراجعه می‌کرد، می‌دید که درست همان «مطلع‌نی» است. ۶- جمله «اوزبکیه‌دا اول پادشاه دیک دلیر بیراو بولماپ‌دور» را چنین ترجمه کرده: «در میان اوزبکیه به دلیری وی کسی نبوده‌است».

درحالی که این ترجمه اگر هم درست باشد، با متن ترکی مطابقت ندارد. علاوه‌براین ضبط نسخه‌بدل درست‌تر است (خیام‌پور، ۱۳۳۰: ۸۷-۸۳).

«خیام‌پور» (همان) در واکنش به انتقادات «آتش» چنین پاسخ داده‌است: ۱- مطالب مذکور با ترتیب معقولی عملاً نوشته شده، اما به کیفیت آن تصریح نشده‌است. ۲- اختلافات نسخه‌بدل‌ها در ۱۸۰ صفحه ثبت شده و فقط منحصر به اوایل متن نیست. ۳- «خواندگار» مخفف «خداوندگار» و صحیح است که املاي آن در نسخه حفظ شده‌است. ۴- «تخلص» در کل نسخه اساس به معنای «مخلص» به کار رفته‌است. ۵- ضبط نسخه‌بدل «مطلعی» است و نسخه‌بدل‌ها زمان انتشار در دسترس نبوده‌است. ۶- ضبط نسخه اساس درست است.

«م. اوزهان کوش‌اوغلو» نیز در رساله دکتری خود ترجمه «خیام‌پور» را به‌اختصار چنین نقد کرده‌است: ۱- شرح حال صادقی از دانشمندان آذربایجان نقل شده‌است. ۲- نثر هنری-ادبی «صادقی» در ترجمه «خیام‌پور» با هدف عامه‌فهم شدن مختصر شده‌است. ۳- مقدمه و مجامع هشت‌گانه آن خلاصه ترجمه شده‌است. البته انتقادات «کوش‌اوغلو» شامل اطلاعات تازه‌ای نیست و محققان پیش از او به آن‌ها اشاره کرده‌اند (درویشی، ۲۰۲۱: ۲۲۳).

در ایران «احمد گلچین معانی» (۱۳۶۳: ۱۲/۱۳۲-۱۳۵) مجمع‌الخواص را در مدخلی از تاریخ تذکره‌های فارسی معرفی کرده و نقد مختصری بر مقدمه و ترجمه «خیام‌پور» اینچنین نوشته‌است: ۱- برخی از آثار مثل چهارمقاله، مونس الاحرار و تذکره محمد خوافی که «خیام‌پور» آن‌ها را تذکره دانسته، اولی و دومی تذکره به‌شمار نمی‌روند و سومی وجود خارجی ندارد. علاوه‌براین تاریخ تألیف بقیه تذکره‌های نام‌برده «خیام‌پور» اشتباه است. ۲- شرح احوال صادقی برگرفته از عالم‌آرای عباسی، دانشمندان آذربایجان و بخش‌هایی از مجمع‌الخواص است، اما ترجمه «خیام‌پور» مثلاً در سرگذشت «بازلی ساوجی» با متن ترکی متفاوت است. اخیراً هم «سجاد حسینی، حسین میرجعفری و لقمان دهقان نیری»^۲ (۱۳۹۰: ۷۵، ۷۹-۸۰) نقدی بر ترجمه «خیام‌پور» نوشته و بر عدم وفاداری مترجم به متن ترکی و مختصرنویسی او در ترجمه ایراد گرفته‌اند، سپس دیباچه، بخش ابتدایی هر مجمع و خاتمه مجمع‌الخواص را که «خیام‌پور» ترجمه نکرده، به فارسی برگردانده و تفاوت‌های ترجمه خودشان را با ترجمه آزاد «خیام‌پور» در قالب جدولی ارائه داده‌اند. «سپیده درویشی» (۲۰۲۱: ۲۲۳-۲۳۵) هم در مقاله «نگاهی به نقدهای تذکره مجمع‌الخواص صادق بیگ افشار» به معرفی نقدهای وارده بر مجمع‌الخواص پرداخته که مطلب این مقاله درباره انتقاد کوش‌اوغلو برگرفته از آن است.

۳-۱. روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق به‌روش کتاب‌خانه‌ای و نظری انجام شده و متن ترکی جغتایی مجمع‌الخواص با ترجمه گزینشی آن براساس نظریه معادل‌یابی کتفورد بررسی تطبیقی شده‌است. برای هر کدام از مباحث نیز دو یا سه نمونه در متن مقاله ذکر و بقیه شواهد به پی‌نوشت منتقل گردیده‌است.

۴-۱. یافته‌های پژوهش

اولاً، «حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» بدون این که نیاز و ضرورت داشته‌باشد، بخش‌هایی از مجمع‌الخواص را به‌جای اتکا بر معادل‌یابی، با تغییرات صوری ترجمه کرده‌اند. ثانیاً، ترجمه آن‌ها برخلاف نظرشان، به‌هیچ‌وجه وفادارانه نیست بلکه مانند ترجمه «خیام‌پور» نوعی ترجمه آزاد فارسی از متن ترکی است.

۲. بحث

ترجمه یکی از مهم‌ترین راه‌های انتقال فرهنگ و دانش بین ملت‌هاست و بنابر اهمیتی که دارد، نظریه‌های متفاوتی هم تاکنون درباره آن مطرح شده که یکی از بارزترین آن‌ها نظریه معادل‌یابی است. این نظریه بخش اعظمی از مطالعات مربوط به ترجمه را

به خود اختصاص داده است؛ زیرا یکی از دشواری‌هایی که مترجم در فرایند ترجمه به آن روبه‌روست، معادل‌یابی یا یافتن برابر‌نهادهایی است که باید از زبان مقصد جایگزین زبان مبدأ شود.

«جان کتفورد» (ف. ۲۰۰۹م)، زبان‌شناس بریتانیایی جزو نظریه‌پردازانی بود که موضوع انواع ترجمه و تغییرات صوری در ترجمه را بسط داد. پیشنهاد او جاسازی انواع ترجمه‌های گوناگون در قالب این سه معیار بود: ۱. میزان ترجمه، یعنی ترجمه کامل متن در برابر ترجمه بخشی از آن. ۲. ترتیب دستوری که مبنای معادل‌یابی در ترجمه است، یعنی ترجمه با ترتیب بسته در برابر ترجمه با ترتیب باز. ۳. سطوح زبانی لازم در ترجمه، یعنی ترجمه کلی در برابر ترجمه محدود (ولی‌پور، ۱۳۸۲: ۶۷). دومین معیار، یعنی ترتیب دستوری ارتباط مستقیمی با نظریه معادل‌یابی دارد. در ترتیب دستوری بسته، مترجم باید برای هر واژه در زبان مبدأ معادل یا برابر‌نهادی در زبان مقصد پیدا کند، اما در ترتیب دستوری باز معادل‌های زبان مقصد ترتیب خاصی ندارند و دقیقاً با زبان مبدأ منطبق نیستند (همان). به‌باور «کتفورد» هرگاه مترجمی بر دو زبان مبدأ و مقصد تسلط کامل داشته‌باشد، اما فرایند معادل‌یابی در زبان مقصد امکان‌پذیر نباشد، رواست که از قاعده جایگزینی یا تغییر صوری بهره‌برد؛ یعنی وقتی که معادل یا برابر‌نهادی در زبان مقصد وجود نداشته‌باشد، مترجم مجاز است که از قاعده معادل‌یابی عدول کند و لغات یا جملاتی را از زبان مقصد جایگزین زبان مبدأ کند که به زبان مبدأ نزدیک و با آن تناسب دارد (همان: ۶۸). بنابراین تغییر صوری از دیدگاه کتفورد دو نوع اساسی دارد: ۱. تغییرات صوری در سطح واژگان یا معادل‌یابی لغوی. ۲. تغییرات صوری مقوله‌های دستوری یا معادل‌یابی دستوری (پریز، ۱۳۹۷: ۱۳۹).

بنابر نظریه معادل‌یابی و تغییرات صوری «کتفورد»، زبان ترکی از ابعاد مختلف از زبان فارسی تأثیر پذیرفته است تا حدی که برای بسیاری از لغات ترکی امکان معادل‌یابی در فارسی وجود دارد، اما «حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» در ترجمه‌گزینی مجمع‌الخواص به‌جای بهره‌مندی از معادل‌یابی، از انواع تغییرات صوری استفاده کرده‌اند و این امر باعث شده تا میزان وفاداری ترجمه فارسی آن‌ها نسبت به متن ترکی کاهش یابد:

۲-۱. معادل‌یابی لغوی

طبق نظریه معادل‌یابی لغوی، اولویت بر این است که مترجم با پیروی از قاعده معادل‌یابی، بتواند برای هر کدام از لغات متن مبدأ معادلی در زبان مقصد بیابد، اما اگر موفق به معادل‌یابی نشود، به‌ناچار مطابق با قاعده تعدیل یا جایگزینی، لغت دیگری از زبان مقصد را جایگزین کلمه زبان مبدأ می‌کند و به‌نحوی در سطح واژگان تغییر صوری ایجاد می‌کند و از قاعده تغییرات صوری در سطح واژگان پیروی می‌کند. پس یکی از شرایط مهمی که مترجمان هر زبانی باید پایبند به آن باشند، این است که پیوسته سعی کنند تا کلمات متن مبدأ را بر اساس ریشه آن‌ها ترجمه کنند، نه این که طبق شواهد زیر، از کلمات نزدیک به آن کمک بگیرند که با اصل کلمات ارتباط چندانی هم ندارند. بنابراین اگر قرار باشد که هر مترجم متنی را بدون توجه به معنای برآمده از ریشه کلمات متن مبدأ ترجمه کند، چندین ترجمه آزاد از یک متن انجام می‌شود که همگی شاید شامل مضمون متن مبدأ باشند؛ اما هیچ‌کدام از آن‌ها ترجمه به‌عینه متن مبدأ به‌شمار نخواهند آمد.

الف. «قیل»، «قیلوب»، «قیلدوغینک»، «قیلماق»، «قیلغایلار»، «قیلغای»، «قیلور» و «قیلور ایردی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲، ۴، ۲۱) به‌معنای «کن»، «کرده»، «کرده‌ای»، «کردن»، «کنند»، «می‌کند» و «می‌کرد» همگی مشتق از مصدر «قیلماق» به‌معنای «کردن» (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۲۷۳) است، درحالی‌که موارد مذکور در ترجمه‌گزینی به‌ترتیب «ساز»، «ساخته»، «فرموده‌ای»، «نهادن»، «نمایند»، «شود»، «می‌داند» و «می‌ساخت» معنا شده است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸)، اما معنای «ساختن» از مصدر «توزماک»، «فرمودن» از «بویورماق»، «شدن» از «بولماق»، «نمودن» از مصدر «کورکوزماک» و «دانستن» از «بیلماک» برآمده است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۸۰، ۱۶۶، ۱۶۴، ۲۷۹، ۱۶۹).

ب. «چیقاروب‌دور»، «بیاروب‌دور»، «سالماغیچون» و «آسرارلار» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳، ۷) به‌معنای «برآورده‌است»، «فرستاده‌است»، «به‌جهت انداختن» و «نگه می‌دارند» مشتق از مصدرهای «چیقارماق»، «بیارماک»، «سالماق» و «آسراماق» به‌معنای «نگه داشتن»، «برآوردن»، «فرستادن» و «نداختن» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۲۰۵، ۳۱۶، ۲۲۴، ۱۱۷)، درحالی‌که موارد

مذکور در ترجمه گزینشی به ترتیب «رسانده»، «کشانده»، «برای هدایت» و «قرار می‌دهند» معنا شده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶، ۷۸)، اما «قرار می‌دهند» مشتق از مصدر عربی است و معادل ترکی آن «قرار بیورلار» و «رسانده» و «کشانده» برگرفته از «یتکورماک» و «تارتماق» به معنای «رساندن» و «کشیدن» (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۳۱۶، ۱۷۲) است، همان‌طور که ترکیب «برای هدایت» هم عربی و معادل ترکی آن «هدایت ایچون» است^(۷).

ج. «ایدوب»، «ایتدونک» و «بیردی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲) به معنای «کرده»، «کردی» و «داد» است که اولی و دومی مشتق از مصدر «ایتماک» به معنای «کردن» و سومی برگرفته از مصدر «بیرماک» به معنای «دادن» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۴۲، ۱۶۷)، درحالی‌که موارد مذکور در ترجمه گزینشی به ترتیب «ساخته»، «ساختی» و «ساخت» معنا شده‌است (حسینی، میرجعفری و دهقان نیری، ۱۳۹۰: ۷۵)، اما معنای «ساختن» برآمده از «توزماک» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۸۰).

البته نباید از یاد برد که بسیاری از کلمات دخیل در زبان‌های اسلامی آن‌قدر در زبان مبدأ و مقصد به کار رفته که برای بیشتر اهل هر دو زبان قابل فهم است و نیازی به معادل‌یابی آن‌ها نیست، به‌ویژه که وظیفه اصلی هر مترجم ترجمه کلمات متن مبدأ به مقصد است، نه لزوماً ترجمه یا تغییر کلمات دخیل و متداول در زبان مبدأ و مقصد، چنان‌که در ترجمه گزینشی نیز ترکیباتی مانند «گوهرزا»، «بحر نوال»، «با وجود عدم رعایت» و «بارگاه سخن» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲، ۳) به ترتیب «گوهرآفرین»، «دریایی از بخشش»، «به‌رغم قلت عایدی» و «بارگاه شعر» معادل‌یابی شده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۵، ۷۶)، اما اصلاً نیازی به ترجمه این موارد نیست، به‌ویژه که بین «با وجود عدم رعایت» و «به‌رغم قلت عایدی» و «بارگاه سخن» و «بارگاه شعر» تفاوتی برجسته وجود دارد.

برخی از کلمات دخیل ترکی با علامت‌ها و پسوند‌های ترکی ترکیب شده که مترجم در مواجهه با آن‌ها فقط کافی است همان علامت یا پسوند را ترجمه کند نه این‌که کل ترکیب را طوری معنا کند که با اصل کلمه تفاوت بسیار داشته‌باشد؛ مثلاً «امتیاز بیردی»، «خوب‌اعلام‌لیق»، «همت قلاوزی»، «زیرا کیم»، «احتیاج توشار» و «پاییند ایرور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲، ۳، ۴، ۳۹، ۱۳۱) در ترجمه گزینشی به ترتیب «ممتاز ساخت»، «شایسته اعلام»، «راهنما»، «آن‌چنان‌که»، «نیازمند است» و «بند می‌گردد» معنا شده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹)، اما معنای دقیق و تحت‌اللفظی آن‌ها به ترتیب چنین است: «امتیاز داد»، «خوب‌اعلام»، «قلاوز همت»، «زیراکه»، «احتیاج می‌افتد» و «پاییند است»، به‌ویژه که «زیراکه» با «چنان‌که» و «قلاوز همت» با «راهنما» فرق دارد، همان‌طور که «دیسا بولماس» به معنای «گفته نشود» با «بنامد» متفاوت است.

۲-۲. معادل‌یابی دستوری

گاه مترجم معادل‌یابی لغوی را به‌درستی انجام می‌دهد و گاهی هم اصلاً نیازی به معادل‌یابی لغات دخیل در زبان مبدأ و مقصد وجود ندارد، بلکه مهم این است که بتواند همان لغات معادل یا دخیل را در شبکه دستورمندی به کار ببرد که در هر دو زبان یکسان باشد و به‌اصطلاح معادل‌یابی دستوری به‌درستی انجام شود، اما وقتی مترجم نتواند موفق به معادل‌یابی نشود، به‌ناچار تغییرات صوری را در سطح دستور و مقولات دستوری به‌کار می‌برد که این تغییرات دستوری خود چهار نوع دارد: ۱. تغییر ساختار. ۲. تغییر طبقات. ۳. تغییر واحد. ۴. تغییر درون‌زبانی (پریز، ۱۳۹۷: ۱۳۹).

۲-۲-۱. تغییر ساختار

تغییر ساختار دستوری یعنی مترجم ترتیب اجزای جمله زبان مبدأ را در زبان مقصد تغییر دهد (شعبانی و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۰۴)، اما نه مثل موارد زیر که باعث اختلال در معنا و مفهوم شود:

الف. «بو پادشاه عالی‌جاه‌نیک عقاب شیرشکار طبیعتی قلّه قاف استعلادین حضيض اشعار صیدی‌غه باش ایندورماس» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴) یعنی «عقاب شیرشکار طبیعت این پادشاه عالی‌جاه از قلّه قاف استعلا به صید اشعار حضيض سر فرونمی‌آورد»، درحالی‌که «قلّه قاف استعلادین» در ترجمه گزینشی «استعلای قلّه قاف» معنا شده‌است (حسینی و دیگران،

۱۳۹۰: ۷۷)، اما صادقی استعلا را به قلۀ قاف و طبیعت پادشاه را به عقابی تشبیه کرده که از آن قلۀ قاف استعلا سر فرو نمی‌آورد، نه این که عقاب طبیعت او از استعلا قلۀ قاف سر فرونیاید.

ب. «اتراک رکن‌السلطنه‌لاری ذکری‌دا کیم اساس معموره پادشاه‌لیغ اونکلار وجودی بیرله... پایدار ایرور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲۹) یعنی «در ذکر رکن‌السلطنه‌های اتراک که اساس معموره پادشاهی با وجود آنان... پایدار است»، درحالی که «اتراک رکن‌السلطنه‌لاری» در ترجمه گزینشی «اتراک رکن‌السلطنه‌ای» معنا شده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۸)، اما «ی» در «رکن‌السلطنه‌لاری» مانند کسره اضافه «اتراک» را به «رکن‌السلطنه‌لار» مضاف کرده‌است.

ج. «اتراک خوش طبع لاری» نیز در ترجمه گزینشی «اتراک خوش طبعی» معنا شده‌است (همان: ۷۹): «اتراک خوش طبع لاری ذکری‌دا کیم قوت استعداد بیله ترکی و فارسی و عربی کلامی غه قادر بولوب» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۰۲)، اما اینجا هم «ی» در «خوش طبع لاری» مانند کسره اضافه «اتراک» را به «خوش طبع لاری» مضاف شده و ترجمه درست آن «خوش طبعی‌های اتراک» است^(۸).

۲-۲-۲. تغییر طبقات

تغییر طبقات دستوری یعنی مترجم یکی از اجزای جمله زبان مبدأ را طوری در زبان مقصد تغییر دهد که گروه دستوری و نقش آن در دو زبان با یکدیگر متفاوت باشد (شعبانی و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۰۳)، نه این که مثل نمونه‌های زیر به زمان و وجه افعال یا لازم و متعدی بودن آن‌ها توجه نشود:

الف. «اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم لواسی شقه‌سین آچوب نسیم عدالت بیرله متحرک قیلورلار» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۷) یعنی «شقه لوی اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم را گشوده، با نسیم عدالت متحرک می‌کنند»، درحالی که «آچوب» و «متحرک قیلورلار» در ترجمه گزینشی «می‌گشایند» و «حرکت می‌کنند» ترجمه شده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۸)، اما بین «لوا را با نسیم عدالت متحرک کردن» و «با نسیم عدالت حرکت کردن» تفاوت بسیاری است.

ب. «شادروان شوکت خاقان لیق آنکلار ستونی بیرله پایدار ایرور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲۹) یعنی «شادروان شوکت خاقانی با ستون آنان پایدار است»، درحالی که فعل مضارع «ایرور» در ترجمه گزینشی ماضی و مترادف با «ایردی» به معنای «بود» ترجمه شده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۸)، اما «صادقی» در بخش مربوط قصد دارد حاکمانی را معرفی کند که با او معاصرند، نه این که پیش از او مرده باشند.

۲-۲-۳. تغییر واحد

تغییر واحد یعنی یک یا چند واحد زبانی از متن مقصد حذف شود یا به آن اضافه شود، اما نه مثل شواهد زیر که حذف واحد لغوی دستورمندی متن مقصد را مختل و معنا و مفهوم را ناقص کند. به تعبیری اگر مترجمان مجاز باشند که اضافات خود را با قلاب به ترجمه خود بیفزایند، اما به هیچ وجه اجازه ندارند که بخش‌های لندک و بسیاری از متن مبدأ را حذف کنند یا ترجمه نکنند؛ زیرا هرآنچه به دست مؤلف نوشته شده، ولو اشتباه اصالت دارد و باید در ترجمه لحاظ شود و اگر لحاظ نشود، نقص مترجم به‌شمار می‌رود:

الف. «نیش» پیش از «کلک» و «گذار» پس از «خارا» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶): «نیش کلک خاراگذار بیرله...» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳) یعنی «با نیش کلک خاراگذار».

ب. «بیتیماک‌کا» پس از «خیرین» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۸): «بو پادشاه‌لارنینک مین‌دین بیرینک ذکر خیرین بیتیماک‌کا متحمل بولغای» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۷) یعنی «اگرچه این رساله مختصر آن قدر وسعتی ندارد که ذکر خیر یکی از هزار این پادشاهان را به نوشتن متحمل شود».

ج. «تیلاب» پس از «همت» و «بویانکلیغ» پس از «کیم» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷): «استمداد همت تیلاب امیدوار دور کیم بویانکلیغ کیم افتتاحی‌دا...» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴) یعنی «استمداد همت طلبیده، میدوار است که اینچنین که در افتتاحش»^(۹).

حذفیات ترجمه گزینشی فقط منحصر به کلمات نیست، بلکه گاه جملات یا ابیاتی هم ترجمه نشده‌است؛ مثلاً پیش از شعر «مشقت ملکی نینک...» یک سطر متن نثر دیگر در مجمع الخواص چنین مذکور است: «بو سلسله سرحلقه انتظامی بیر بیری دین اوزولماسون دیو و بو تذکره‌لار سررشته‌سی بوزولماسون دیو» (همان: ۳) یعنی «سرحلقه انتظام این سلسله یکی از دیگری گسسته نشود» گفته [ام] و «سررشته این تذکره‌ها آشفته نگردد» گفته [ام]، اما این بند در ترجمه گزینشی ترجمه نشده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶)، یا در انتهای دیباچه نیز این رباعی ترکی مذکور است:

«یا رب که یری چرخ بناسی بولسون تسبیح ملک ذکر دعاسی بولسون
افلاک عنانکش رضاسی بولسون تا دور بقاسی دور بقاسی بولسون»

(صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۶)

یعنی «یا رب که بنای چرخ مکانش باشد/ تسبیح ملک ذکر دعایش باشد- افلاک عنانکش رضایش باشد/ تا بقای دور است، بقایش باشد»، اما این رباعی هم در ترجمه گزینشی ترجمه نشده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷).
از آنجاکه هر زبانی ویژگی‌های خاص خود را دارد، گاهی ممکن است که تکیه صرف بر معادل‌یابی نتواند معنای رسایی از متن مبدأ را ارائه دهد؛ بنابراین مترجم به ناچار باید کلمات یا عباراتی را به متن ترجمه بیفزاید، اما طبق شواهد زیر این اضافات نباید طوری افزوده شوند که از ترجمه عبارات متن اصلی تفکیک نشده باشند یا افزودن آن‌ها چندان هم برای فهم متن ضرورتی نداشته و گاهی مخل معنا هم باشد:

الف. «پی افکنده‌است» پس از «نوایی» (همان: ۷۶): «بناءعلیه بو بادیه‌پیمای لاری اول سیاح‌لار شاهراهی غه سالماغیچون... سوز بستانی نینک طوطی شکرخایی، اعنی نوایی کیم نوک خامه موشکاف...» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳) یعنی «بنابر آن به جهت انداختن این بادیه‌پیمایان به شاهراه آن سیاحان... طوطی شکرخای بستان سخن، یعنی نوایی که با نوک خامه موشکاف...»
ب. «است» پس از «افصح‌المتکلمین» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۹): «اول انا افصح‌المتکلمین اولادی ذکر‌ی‌دا کیم...» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۷۴) یعنی «در ذکر اولاد آن انا افصح‌المتکلمین که».

ج. «کرده» پس از «گناه» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷): «ولکن العلم لا یحل منعه کلامین عذرخواه و لین الکلام قید القلوب ترنمین پرده‌پوش گناه و مشرب العذب مزدحم اشکین روبه‌راه قیلوب» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴) یعنی «ولکن کلام العلم لا یحل منعه را عذرخواه و ترنم و لین الکلام قید القلوب را پرده‌پوش گناه و اشک مشرب العذب مزدهم را روبه‌راه کرده»^(۱۰).

۲-۳. ترکیبی معادل‌یابی لغوی و دستوری

«حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» گاه طوری مجمع الخواص را ترجمه کرده‌اند که همزمان هم از تغییر لغوی و هم از تغییرات دستوری بهره برده‌اند، چنان که طبق شواهد زیر، ارتباط و تناسب متن مقصد با متن مبدأ به حداقل رسیده و ترجمه متفاوت و چه بسا اشتباهی ارائه شده‌است:

الف. مجمع الخواص: «شعرای سابق تتبعی‌دا خوب آیتوب یمان بارماب‌دورلار و نظامی ماضی پیرولیغی‌دا راست باروب گیری قالماب‌دورلار» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳).

- ترجمه گزینشی: «از تتبع شعرای سابق و پیروی نظامی ماضی عقب نمانند و به‌خوبی راه آن‌ها را ادامه دهند» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶).

- ترجمه تازه: «در تتبع شعرای سابق خوب گفته، بد نرفته‌اند و در پیروی نظامی ماضی راست رفته عقب نمانده‌اند».
ب. مجمع الخواص: «زیرا کیم قویاش ذره هوادارلیغی دین مغموم و خار و خس قطرات سحاب پرورشی‌دین محروم قالماس. سوز اوزالدی و مدعا سمندی تالدی، دعا بیرله مقصد باشی غه بارماغه عازم بولماق لازم بولدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴).

- ترجمه گزینشی: «آن چنان که خار و خس از پرورش قطرات سحاب محروم نمی‌ماند. سخن به درازا کشید و برای عازم ساختن سمند مدعا به سرمنزله مقصود خواندن دعا لازم شد» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷).
- ترجمه تازه: «زیرا که آفتاب از هواداری ذره، مغموم و خار و خس از پرورش قطرات سحاب، محروم نمی‌ماند. سخن دراز شد و سمند مدعا خسته شد، عازم شدن با دعا به برای رفتن به سر[منزل] مقصد لازم شد».
- ج. مجمع‌الخواص: «شعرای سابق تتبعی‌دا خوب آیتوب یمان بارماب‌دورلار و نظامی ماضی پیرولیغی‌دا راست باروب گیری قالباب‌دورلار» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳).
- ترجمه گزینشی: «از تتبع شعرای سابق و پیروی نظامی ماضی عقب نمانند و به‌خوبی راه آن‌ها را ادامه دهند» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶).
- ترجمه تازه: «در تتبع شعرای سابق خوب گفته، بد نرفته‌اند و در پیروی نظامی ماضی راست رفته عقب نمانده‌اند»^(۱۱).

۲-۴. نفوذ نقص‌ها و خطاهای متن چاپی به ترجمه

بدیهی است که برای تدارک ترجمه‌ای درست و دقیق، متن مبدأ باید خالی از خطا باشد، به‌ویژه وقتی که آن متن جزو میراث کهن باشد؛ بنابراین کار مترجم در ترجمه متون کهن حساستر است؛ زیرا اگر متن مبدأ بد تصحیح شده و شامل خطاهای مصحح باشد و مترجم هم متوجه آن اشتباهات نشود، به‌طورطبیعی نقص‌های آن به ترجمه هم نفوذ می‌کند، چنان که طبق شواهد زیر، فقدان ضبط‌های مشخص‌شده زیر در چاپ «خیام‌پور» به ترجمه گزینشی هم راه پیدا کرده‌است:

الف. دیب‌دورلار اگرچه بو: «الجنس مع الجنس... دیب‌دورلار اگرچه بو یانکلیغ اراده قطرات سحاب بحر بی کران جوابی‌دا...» یعنی «الجنس مع الجنس... گفته‌اند، اگرچه این مانند اراده آمدن قطرات سحاب در جواب بحر بی کران...» (← صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴؛ حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷).

ب. تالیدی: «سوز اوزالیدی و مدعا سمندی تالیدی، دعا بیرله مقصد باشی‌غه بارماغه عازم بولماق لازم بولدی» یعنی «سخن دراز شد و سمند مدعا خسته شد، عازم شدن با دعا برای رفتن به سر[منزل] مقصد لازم شد» (← صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴؛ حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷).

ج. بیر سطر: «بونجه کتب و رسائل منشوره کیم... آیتولوب و آیتیلایق دور بیر صفحه یوق کیم بیر سطر موافق توشماب‌دور...» یعنی «این قدر کتب و رسائل منشوره که... گفته شده و گفته می‌شود، صفحه‌ای نه که سطر موافق نیفتاده‌است...» (← صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲؛ حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶).

علاوه بر موارد فوق و طبق شواهد زیر، گاه ضبط‌های نامعتبر چاپ «خیام‌پور» به ترجمه «حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» هم نفوذ کرده‌است:

الف. ضبط «قیلوب» در مصراع دوم این بیت که در چاپ «خیام‌پور» و به تبع آن در ترجمه گزینشی به «بیروب» تغییر یافته‌است (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴؛ حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷):

«بیرنیچه سوزی‌غه گزارش بیروب بیرنیچه صفحه‌غه نگارش قیلوب»

یعنی «مقداری برای سخنش گزارش داده/مقداری بر صفحه نگارش کرده»، اما «بیروب» ردیف بیت نیست؛ بلکه این بیت آرایه‌ترصیع دارد و «بیروب» و «قیلوب» کلمات قافیۀ آن است.

ب. ضبط «نیش» در این جمله در چاپ «خیام‌پور» به «ینه» تغییر یافته (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳)، سپس در ترجمه گزینشی به‌طور کامل حذف شده‌است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶): «نیش کلک خاراگذار بیرله فرهاد نیرولیغ طلب‌لاری تکلم قورقانی‌دین سوز بیستونی‌غه بیاروب‌دور» یعنی «با نیش کلک خاراگذار طالبان فرهاد نیرو [را] از حصار تکلم به بیستون سخن فرستاده‌است»^(۱۲).

البته گاهی نیز ضبط‌های نسخه‌اساس «خیام‌پور» درست است، اما «خیام‌پور» و به تبع او «حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» در خوانش آن‌ها مرتکب بدخوانی شده‌اند؛ مثلاً صادقی (۱۳۲۷: ۷) در دیباچه خود به این حدیث استناد کرده: «طر مع

الاشکال»، اما «خیام‌پور»، «حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» ضبط «و طر مع» را به نادرستی «و طرمع» خوانده و ثبت کرده‌اند (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷).

«حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» (۱۳۹۰: ۷۵) حتی برخی از ضبط‌های درست چاپ «خیام‌پور» را به نادرستی تغییر داده و متوجه بافت زبانی و نحوی جملات نبوده‌اند؛ مثلاً آن‌ها ضبط «مزیب» را که صادقی به عمد و با توجه به آرایه ادبی سجع در برابر «مذهب» در این شاهد ذکر کرده، به اشتباه به «مزین» تبدیل کرده‌اند: «دیباچه‌سین نقاش قدرتینک لقد خلقنا الإنسان فی أحسن تقویم لوحه‌سی اوزه مذهب ایدوب انسان کامل نینک توغری ذاتی فهرستین صدق الله العظیم و صدق رسوله الکریم مرصع جدولی بیرله مزیب ایتدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲)؛ یعنی «دیباچه نام نیک آدمت را نقاش قدرتت بر لوحه لقد خلقنا الإنسان فی احسن تقویم مذهب کرده، فهرست ذات راست [درست] انسان کامل را با جدول مرصع صدق الله العظیم و صدق رسوله الکریم مزیب کرد».

۲-۵. معادل‌یابی در جدول

«حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» در انتهای مقاله خودشان جدولی را در سه ردیف متن ترکی، ترجمه وفادارانه و ترجمه مترجم تنظیم و ترجمه خودشان را با برخی از جملات ترجمه «خیام‌پور» مقایسه کرده و ترجمه خودشان را نسبت به ترجمه او وفادارانه نامیده‌اند؛ اما طبق شواهد زیر، ترجمه آن‌ها هم در بسیاری از شواهد مذکور در جدول به دلیل معادل‌یابی نادرست وفادارانه نیست و مثل ترجمه «خیام‌پور» آزادانه و غیر پایبند به متن مجمع الخواص است:

الف. «شاه اسماعیل ثانی صرصر غضبی شاهزاده لار برگریز حیات لاری سببی بولغان دا اول میرزانینک غنچه گلستان نوجوان لیغی پژمرده بولدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲۶)؛ یعنی «وقتی صرصر غضب شاه اسماعیل ثانی سبب برگریز حیات شاهزاده‌ها شده، غنچه گلستان نوجوانی آن میرزا پژمرده شد» (حسینی و دیگران ۱۳۹۰: ۸۰)؛ به سبب برگریز حیات شاهزادگان به صرصر غضب شاه اسماعیل ثانی... آن میرزا نیز پژمرد».

ب. «اوایل دا شاه جنت مکان نینک مجلس سامی سی غه بار تایوپ متردد بولور ایردی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۷۷)؛ یعنی «در اوایل به مجلس سامی شاه جنت مکان بار یافته، متردد می‌شد» (حسینی و دیگران ۱۳۹۰: ۸۱)؛ در آن سال به مجلس سامی، شاه جنت مکان...».

ج. «قهقهه قورغانی دا شاهباز حیاتی بدن برجی دین پرواز قیلدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲۲)؛ یعنی «در زندان قهقهه شاهباز حیاتش از برج بدن پرواز کرد» (حسینی و دیگران ۱۳۹۰: ۸۰)؛ پر کشید» (۱۳).

۳. نتیجه‌گیری

تغییرات صوری برای زبان‌هایی که معادل‌های کافی برای متن مبدأ ندارند، لازم و کارآمد است و مترجم ناچار است از این معیار استفاده کند، اما در زبان فارسی معادل‌های کافی برای ترجمه متون ترکی وجود دارد و مترجم مجبور نیست قاعده تغییرات صوری را به کار ببرد؛ بلکه اصل معادل‌یابی برای ترجمه برای متنی مانند مجمع الخواص بسیار متناسب و دقیق‌تر است.

طبق نظریه کتفورد، «حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» در ترجمه گزینشی خودشان به جای اتکای بر معادل‌یابی، از قاعده تغییرات صوری لغوی و دستوری بهره برده‌اند. آن‌ها برای بسیاری از لغات ترکی که معادل آن‌ها در زبان فارسی وجود دارد، معادل‌های جایگزینی را انتخاب کرده‌اند که اغلب این معادل‌ها با ریشه کلمات ترکی تطابق ندارند و معنا و مفهوم آن‌ها متفاوت است.

«حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» در ترجمه خودشان از تغییرات دستوری نیز بهره برده و ساختار، طبقات و واحدهای دستوری زبان مقصد را هم تغییر داده‌اند، به طوری که در تغییر ساختار اجزای جملات متن مبدأ را در متن مقصد تغییر داده و باعث اختلال در معنا و مفهوم شده‌است، در تغییر طبقات به گروه و نقش لغات در متن مقصد توجه نکرده و باعث شده تا زمان و وجه

افعال و لازم و متعدی بودن آن‌ها تغییر یابد، در تغییر واحد یا از متن مبدأ در ترجمه کاسته و یا به متن مقصد افزوده‌است، گاهی نیز تغییرات لغوی و دستوری را یک‌جا در برخی از جملات به کار برده که ارتباط و تناسب متن مبدأ و مقصد به حداقل رسیده و ترجمه متفاوت و چه بسا اشتباهی ارائه شده‌است.

بخش دیگری از تغییرات «حسینی، میرجعفری و دهقان نیری» مربوط به نقص‌ها و خطاهای چاپ «خیام‌پور» است که به ترجمه فارسی آن‌ها هم راه پیدا کرده‌است.

یادداشت‌ها

(۷). د. «بولماب‌دور» و «بولماس» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲) به معنای «نشده/ نبوده‌است» و «نمی‌شود/ نمی‌باشد» برگرفته از مصدر «بولماق» به معنای «شدن/ بودن» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۶۴). اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۶، ۷۷) موارد مذکور را به «نداشته» و «نخواهد داشت» و خود «بولماق» را هم «نمودن» معنا کرده‌اند، درحالی که معنای «نمودن» برآمده از مصدر «کور کوزماک» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۲۷۹)؛ حتی «ولنور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۷) هم به معنای «می‌شود» برگرفته از مصدر «اولونماق» به معنای «شدن/ بودن» است (استرآبادی، ۱۳۸۸:)، اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۸) آن را «می‌رود» معنا کرده‌اند، درحالی که «می‌رود» مشتق از مصدر «بارماق» به معنای «رفتن» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۵۴).

۵. «آیتولوب»، «آیتیلماق»، «آیتوب‌دور لار» و «آیتوب» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲، ۳) به معنای «گفته شده»، «گفته خواهد شد»، «گفته‌اند» و «گفته» مشتق از مصدر «آیتماق» به معنای «گفتن» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۲۶). حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۶) موارد مذکور را به ترتیب «جاری شده»، «جاری خواهد شد»، «فرموده‌اند» و «فرموده» معنا کرده‌اند، اما «فرمودن» برآمده از مصدر «بویورماق» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۶۶).

و. «توشماب‌دور»، «توشماس»، «بیتیلیب» و «بیتیلماق دور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲) به معنای «نیفتاده‌است»، «نمی‌افتد»، «نوشته شده» و «نوشته خواهد شد» برگرفته از مصدر «توشماک» و «بیتیماک» به معنای «افتادن» و «نوشتن» است (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۸۱، ۱۶۶). اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۵) موارد مذکور را به ترتیب «نداشته»، «نخواهد داشت»، «خلق شده» و «خلق خواهد شد» معنا کرده‌اند، درحالی که «داشتن» یا «نداشتن» از «بار» یا «بارما» مشتق شده (استرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۵۴) و «خلق شدن» هم از مصادر عربی است که معادل آن در ترکی «خلق بولماق» است.

(۸). همچنین «سرپنجه سخاوت‌لاری بحر مواج دیک گوهرریز ایردی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۶۳) یعنی «سرپنجه سخاوتشان مثل بحر مواج گوهرریز بود» که حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۸) «مواج دیک» را «از بحر موج» معنا کرده‌اند، اما هر کدام از این دو معنای متفاوتی دارند.

(۹). د. «بونجه» پیش از «کتب» (همان: ۷۶): «بونجه کتب و رسائل منشوره کیم ابتدای فطرت دین انتهای خلقت‌دیک فاضل لار و عالم لار تیلی دین آیتولوب» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲)؛ یعنی «این قدر کتب و رسائل منشوره که از ابتدای فطرت تا انتهای خلقت از زبان فاضلان و عالمان گفته شده».

۵. «دور» پس از «مجالس النفایسی» و «دولت‌شاه» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶): «ینه امیر کبیر علی شیرنیک مجالس النفایسی دور و ینه تذکره دولت‌شاه دور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳)؛ یعنی «دیگری مجالس النفایس امیر کبیر علی شیر است و دیگری تذکره دولت‌شاه است».

و. «سکیز» پیش از «مجمع» (حسینی، میرجعفری و دهقان نیری، ۱۳۹۰: ۷۷): «هم اول حضرت نینک نفیس مجلس لاری غه موافق سکیز مجمع خاص...» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴)؛ یعنی «هم موافق با مجالس نفیس آن حضرت، هشت مجمع خاص...». ز. «دیب‌دور لار» پس از «الاشکال» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۷): «الجنس مع الجنس و طر مع الأشکال دیب‌دور لار...» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴)؛ یعنی «الجنس مع الجنس و طر مع الأشکال گفته‌اند».

ح. «ایلی» پس از «عالم» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۸): «عالم ایلی‌نی جناح حمایت‌لاری پناهی‌دا آسرارلار» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۷): یعنی «مردم عالم را در پناه بال حمایتشان نگه می‌دارند».

ط. «قبولین» پس از «شهرت» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۹): طبع و نزاکت ذهن بیرله [۳۳-] «شهرت قبولین تاپوب‌دورلار» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۰۲): یعنی «با لطافت طبع و نزاکت ذهن قبول شهرتشان را یافته‌اند».

(۱۰). د. «از آن جمله» پیش از «اولاً» (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۶): «خوب‌اعلام‌لیق فرس نکته‌پردازلاری... شایسته مجلس‌لار و و بایسته محفل‌لار آراسته و پیراسته قیلوب‌دورلار: اولاً شیخ‌الاسلامی نورا عبدالرحمان جامی‌نینک بهارستانی‌نینک بیر روضه‌سی...» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۳): یعنی «نکته‌پردازان خوب‌اعلام فرس... مجلس‌های شایسته و محفل‌های بایسته آراسته و پیراسته کرده‌اند: اولاً روضه‌ای از بهارستان شیخ‌الاسلامی نورا عبدالرحمان جامی...».

(۱۱). د. مجمع الخواص: «کرامت قیلدوغینک معجزه کافی دور... شفت [شفقت] ایتدوکونک کرامت شافی دور» (همان: ۲). ترجمه حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۶): «این برای اثبات معجزه‌ای که کرامت فرموده‌ای، کافی است... پس کرامتی که شفقت فرموده‌ای، شافی است».

ترجمه تازه: «کرامت [که] کرده‌ای، معجزه کافی است... شفقت [که] کرده‌ای، کرامت شافی است».

ه. مجمع الخواص: «زیرا کیم قویاش ذره هوادارلیغی دین مغموم و خار و خس قطرات سحاب پرورش‌ی‌دین محروم قالماس. سوز اوزالدی و مدعا سمندی تالدی، دعا بیرله مقصد باشی‌غه بارماغه عازم بولماق لازم بولدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴). ترجمه حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷): «آن‌چنان که خار و خس از پرورش قطرات سحاب محروم نمی‌ماند. سخن به درازا کشید و برای عازم‌ساختن سمند مدعا به سرمنزله مقصود، خواندن دعا لازم شد».

ترجمه تازه: «زیرا که آفتاب از هواداری ذره، مغموم و خار و خس از پرورش قطرات سحاب، محروم نمی‌ماند. سخن دراز شد و سمند مدعا خسته شد، عازم شدن با دعا به=برای رفتن به سر[منزل] مقصد لازم شد».

و. مجمع الخواص: «شهسوار میدان استعدادی یکه‌سوار نظم معرضی‌غه کیلماک‌دین عار قیلور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴). ترجمه حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷): «شهسوار میدان استعدادش یکه‌سواری معرض نظم را عار می‌داند». ترجمه تازه: «شهسوار میدان استعدادش از آمدن به معرض یکه‌سوار نظم عار می‌کند».

ز. مجمع الخواص: «با وجود بو حال، خیال وحش و طیری دامگاه اندیشه‌سی دین گذر قیله آلماس کیم کمند تصویری‌غه بند بولماغای» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴).

ترجمه حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷): «حال خیال نمی‌تواند از اندیشه وحش و طیر دامگاه بگذرد چرا که کمند تصور بند نمی‌شود».

ترجمه تازه: «با وجود این حال، وحش و طیر [جانور دشتی و پرنده] خیال از دامگاه اندیشه‌اش نمی‌تواند گذر کند که به کمند تصور بند نشود».

ح. مجمع الخواص: «اگر مبارک خاطری‌غه گاهی خطور قیلسا کیم نظم ساری هم متوجه بولماق کیراک، بویانکلیغ شعر آیتور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴).

ترجمه حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷): «اگر به خاطر مبارکش خطور کند و متوجه نظم شود، این‌گونه شعر می‌گوید».

ترجمه تازه: «اگر به خاطر مبارکش گاهی خطور کند که متوجه شدن به‌سوی نظم هم لازم است، این‌چنین شعر می‌گوید». عدم پایبندی حسینی، میرجعفری و دهقان نیری به متن مبدأ و تصرف آن‌ها در ترجمه فقط منحصر به متن نثر مجمع الخواص نیست؛ بلکه حد‌اعلای این تصرفات در اشعار دیباچه رخ داده و اگرچه آن‌ها پیش از ترجمه اشعار ترکی با ذکر قید «ترجمه آزاد شعر ترکی» مجوز دخالت در ترجمه اشعار را به خود داده‌اند، اما این ترجمه آزاد طبق شواهد زیر، گاه چندان از معنای اصلی کلمات ترکی فاصله گرفته که مفهوم و مضمون ابیات را عوض کرده و باید آن را ترجمه متفاوت و نادرست خواند، نه ترجمه آزاد:

«بولسا نه عجب جهان تیلی کا مذکور کیم هیچ کیشی کا بویانکلیغ ایرماس مقدور»

(صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴)

یعنی «اگر مذکور شود به زبان جهان، عجیب نیست / که برای هیچ کسی اینچنین مقدور نبود»، اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷) این بیت را چنین ترجمه کرده‌اند: «این زبان را در میان زبان‌های جهان مذکور ساخت، کاری که برای هیچ مردی چنین مقدور نبود».

«منظور خواص ایله اعلی ذکرین مقبول عوام ایله ادنی ذکرین»

(صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴)

یعنی «منظور خواص کن ذکر اعلی را / مقبول عوام کن ذکر ادنی را»، اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷) این بیت را چنین ترجمه کرده‌اند: «ذکر مورد نظر خواص و اعلی و ذکر مورد قبول عوام و ادنی این است که».

«اول که تیغ آبداری بیرله دشمن خیلی نی سیل خونریز توجه دین قیلوب دور تارومار»

(صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴)

یعنی «آن که با تیغ آبدار خیل دشمن را / با سیل خونریز توجه [هجوم] تارومار ساخته است». ضبط «توجه» در چاپ خیام‌پور هم مذکور است، اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷) آن را از ترجمه حذف کرده‌اند.

«اول که دفترخانه قدرت‌دا ثبت ایتمش آدین شاه عباس ابوالفتح مظفر کردگار»

(صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴)

یعنی «آن کردگار که در دفترخانه قدرتش نام شاه عباس ابوالفتح مظفر را ثبت کرده». ضبط «دفترخانه قدرت‌دا» در چاپ خیام‌پور هم ثبت است، اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷) آن را «دفترخانه قدرش» ترجمه کرده‌اند.

«تا قضا قیلغای تمنای قدر بیرله مدیر تا قدر ایتکای تقاضای قضا بیرله مدار»

(صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴)

یعنی «تا قضا با تمنای قدر، مدیر [چرخش] کند / تا قدر با تقاضای قضا مدار [گردش] کند»، اما حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۷) این بیت را چنین ترجمه کرده‌اند: «تا قضا با تمنای قدر همراه شود و قدر با تقاضای قضا مدارا کند».

(۱۲). د. ضبط «قیلوب» در مصراع دوم این بیت که در چاپ خیام‌پور و به تبع آن در ترجمه حسینی، میرجعفری و دهقان نیری

(همان: ۷۷) به «بیروب» تغییر یافته است (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴):

«بیرنیچه سوزی غه گزارش بیروب بیرنیچه صفحه غه نگارش قیلوب»

یعنی «مقداری برای سخنش گزارش داده / مقداری بر صفحه نگارش کرده»، اما «بیروب» ردیف بیت نیست؛ بلکه این بیت آرایه ترصیع دارد و «بیروب» و «قیلوب» کلمات قافیۀ آن است.

۵. عنوان دومین مجمع مجمع *الخواص* چنین است: «اول شاهزاده لار ذکر دی کیم نور حدیقه جهانبان لیغ و نور حدیقه کشورستان لیغ ایردیلا» یعنی «در ذکر آن شاهزاده‌های که نور حدیقه جهانبانی و نور حدیقه کشورستانی بودند»، اما دو ضبط «حدیقه» و «حدقه» در چاپ خیام‌پور به شکل «حدقه» ثبت است (همان: ۲۱) و حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۷۸) هم از آن تبعیت کرده‌اند؛ اما متوجه تفاوت آشکار دو ضبط «نور» و «نور» نشده و یکی از آن‌ها را حذف به قرینه کرده‌است: «ذکر آن شاهزادگانی که نور حدیقه جهانبانی و حدیقه کشورستانی بودند».

(۱۳). د. «حیاتی لباس عار فنادین عاری بولوب» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۱)؛ یعنی «حیاتش از لباس عار فنا عاری شده

[حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۰) - شده]».

۵. «شاه جنت مکان ظلال جلالی غه ملجأ بولدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۳)؛ یعنی «به ظلال جلال شاه جنت مکان ملجأ شد

[حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۰) - نمود]».

و. «بو ابیات اول سلیمان زمان نینک دور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۴)؛ یعنی «این ابیات از آن سلیمان زمان است [حسینی،

میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۰) - بدان سلیمان زمان اختصاص دارد]».

- ز. «بو اشعار اول صدارت پناه‌نیک دور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۴۵)؛ یعنی «این اشعار از آن صدارت پناه است [حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۰): بدان صدارت پناه اخصاص دارد]».
- ح. «شاه جنت مکان نینک مجلس بهشت آیین لاری دا قاضی حضرت لاری غه سبقت توتقان بیر کیشی یوق ایردی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۵۱)؛ یعنی «در مجلس بهشت آیین شاه جنت مکان به حضرت قاضی کسی سبقت نگرفته بود [حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۰): کس را امکان سبقت بر حضرت قاضی نبود]».
- ط. «حق سبحانه و تعالی اوز شفاخانه‌سی دین شربت عاجل کرامت قیلسون» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۶۵)؛ یعنی «حق سبحانه و تعالی از شفاخانه خود شربت عاجل کرامت کند [حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۱): کرامت فرماید]».
- ی. «قضادین هندغه باروب مرکب عمری گرداب بحر اجل دین شکسته بولدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۰۵)؛ یعنی «از قضا به هند رفت، مرکب عمرش از گرداب بحر اجل شکسته شد [حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۱): رفت... در...]».
- ک. «طیبه همدان دا عالم غه وداع قیلدی» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۱۱۸)؛ یعنی «در بلدة طیبه همدان عالم را وداع کرد [حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۱): گفت]».
- ل. «کیچه‌سی در دریای معنوی، امیر خسرو دهلوی علیه‌الرحمه کیشی نینک واقعه‌سی غه کیلوب آیتور» (صادقی افشار، ۱۳۲۷: ۲۹۷)؛ یعنی «شیش در دریای معنوی، امیر خسرو دهلوی علیه‌الرحمه به واقعه شخصی آمده، می‌گوید [حسینی، میرجعفری و دهقان نیری (۱۳۹۰: ۸۱): شب هنگام... آن مرد...]».

یادداشت‌ها

۱. متن ترکی مجمع الخواص را بر اساس نسخه‌های خطی تازه و معتبر تصحیح و همراه با ترجمه فارسی تحت‌اللفظی، مقدمه مبسوط و تعلیقات و فهرس لازم به ناشر سپرده‌ام.
۲. از این ترجمه در این مقاله تحت عنوان «ترجمه گزینشی» نام برده‌ام.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- استرآبادی، میرزا مهدی خان. (۱۳۸۸). فرهنگ ترکی به فارسی سنگلاخ. تلخیص حکیم محمد خویی. تصحیح حسین محمدزاده صدیق. تبریز: یاران.
- پریز، قادر. (۱۳۹۷). «چالش برابریابی برخی ساخت‌های دستوری در تعریف بر اساس نظریه تغییرات صوری کتفورد». *پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی*. س ۸ ش ۱۹. پاییز و زمستان. ۱۳۵-۱۵۲.
- <https://doi.org/10.22054/rctall.2019.40393.1373>
- حسینی، سجاد؛ میرجعفری، حسین؛ دهقان نیری، لقمان. (۱۳۹۰). «اهمیت تاریخی و نقد ترجمه مجمع الخواص». *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*. س ۱۱ ش ۲. پاییز و زمستان. ۶۷-۸۵.
- خیام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۲۹). «تشکر و اعتذار». *زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز*. ش ۱۹-۲۰. ۹۶-۹۸.
- خیام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۳۰). «انتقاد بر انتقاد». *زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز*. ش ۲۵-۲۶. ۸۳-۸۸.
- درویشی، سپیده. (۲۰۲۱). «نگاهی به نقدهای تذکره مجمع الخواص صادق بیگ افشار». *مطالعات شرقی دانشگاه استانبول*. ش ۳۹. ۲۲۳-۲۳۵.
- <https://doi.org/10.26650/jos.2021.941489>

شعبانی، عنایت‌الله؛ عمادی، نفیسه؛ دفتری، فاطمه. (۱۴۰۰). «تحلیل چهار ترجمه انگلیسی از گزیده اشعار بوستان سعدی با استفاده از نظریه کتفورد». پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی. س ۳. ش ۵. بهار و تابستان. ۱۹۱-

۲۱۴. 10.30465/lir.2021.32524.1195

صادقی افشار، صادق. (۱۳۲۷). مجمع الخواص. تصحیح و ترجمه عبدالرسول خیام‌پور. تبریز: چاپخانه اختر شمال. گلچین معانی، احمد. (۱۳۶۳). تاریخ تذکره‌های فارسی. ج ۲. چ ۲. تهران: کتابخانه سنایی. ولی‌پور، واله. (۱۳۸۲). «بررسی نظریات معادل‌یابی در ترجمه». متن‌پژوهی ادبی. ش ۱۳. اسفند. ۶۲-۷۳. <https://doi.org/10.22054/ltr.2004.6257>